

INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILLARINING TARJIMADAGI XUSUSIYATLARI

Sa'dullayeva Hilola Rasul qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti Xorijiy filologiya fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti kafedrasida 2-kurs talabasi*

Sherboyev N.A

Ilmiy rahbar: Xorijiy til va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola ingliz tili va o'zbek tillarining tarjimadagi xususiyatlari haqida yozilgan bo'lib, ularning lingvistik, lingvokulturologik va o'ziga xos xususiyatlari haqida fikrlar yuritilgan. Ikkala til ham boshqa boshqa tulariga mansub bo'lganligi, hudud jihatidan judayam olisda bo'lganligi uchun bir-biridan farqli bo'lgan juda ko'p farqli jihatlar aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *affikslar, tarjimashunoslik, lingvistik, ekvivalentlik, sintaktik modellar, realiya, tarjima*

Mashhur tarjimon, o'zbek tarjima maktabining asoschisi G'aybulla As-salom hisoblanadi. Aynan uning tashabbusi bilan Tosh DU (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) da Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida tashkil etilgan edi. Tarjima nazariyasi predmeti – tarjima amaliyoti, tarjima asarlari, tarjima jarayonlari, tarjimon faoliyati, tarjima tarixi va ularni o'rganish asosida tug'ilgan til bilan chambarchas bog'liq, tarjimaning qonun-qoidalari, yo'l-yo'riqlarini aks ettiradi va umumlashtiradi. Tarjima nazariyasi tarjimaning keng jonli amaliyoti bilan bog'liq bo'lgan qarashlar, nuqtai nazarlar, kuzatishlar, rang barang tajribalarni ilmiy-tanqidiy o'rgandi, tarjima qoidalari va tamoyillarini, ularning chegaralari, me'yorlarini bayon qiladi.

1950-yillarning oxiriga kelib O'zbekistonda tarjima tarixi va nazariyasi tadqiq etila boshlandi, taniqli yozuvchi olim va tarjimon Jumaniyoz Sharipov "O'zbekistonda tarjima tarixidan", "Badiiy tarjimalar va mohir tarjimonlar" kabi monografiyalar chiqaradi. Taniqli olim va fan tashkilotchisi G'. Salomov "Tarjima nazariyasiga kirish", "Tarjima nazariyasi asoslari" kabi darslik va qo'llanmalar yozdi, "Tarjima san'ati" kabi turkum to'plamlarni chiqarishga bosh-qosh bo'ldi.

1917-yilgacha qilingan tarjimalar V.Raxmonova, H.Hamidova, N.V.Vladimirova, T.Qarayeva, M.Soipova, N.Komilov va R.Vohidovlar tadqiqotlarining muhim ob'yekti bo'lgan.

Shu ma'noda tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik (xuddi adabiyot nazariyasi va adabiyotshunoslik kabi) bir-biriga juda yaqin va biri-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Faqat shuni esda tutmoq kerakki, tarjimashunoslik ichiga tarjima tanqidi ham kiradi, u ta'bir joyiz bo'lsa, tarjimashunoslikning tilchisi va shu bilan birga uning avangardidir. Tarjima tanqidi bag'oyat xayrli sohadir. U tarjimachilik

tajribalari, tajrimalarning sifati, saviyasi, amaliy ahamiyati, o'quvchilar doirasiga ta'siri, ijtimoiy-estetik qirralari, tarjima tiliga har tomonlama ta'siri (lug'at boyligini kengaytirishi, yangi tushunchalar, atamalar, terminlar bilan to'ldirishi, ifodaviy-hissiy ta'sir quvvatini ko'tarishi) tafakkur qobiliyatining yangidan yangi qirralarini ochishi, ijtimoiy-madaniy jarayonlarini sezilarli tarzda faollashtirishi va o'z o'rnini bilan tezlashtirishiga xizmat qiladi. Tarjima tanqidi tarjima bilan birga asliyat va uning muhitiga ham kirib boradi. Nazariyaning boyishi yo'lida izlanishlar olib boradi, tarjima qoidalari va prinsiplarining hayotiyliigi, ilmiy qimmatini oshiradi, ongli amaliyotni mustahkamlaydi, turli konsepsiyalarini sinovdan o'tkazadi. Nazariy yangiliklarga yo'l ochadi, nazariyani qotib qolishidan, dogma tusiga kirishidan va qolaversa, G'arb tarjimashunoslik ilmida bo'layotganidek nazariyani ortiqcha murakkablashtirish, ba'zi o'rinlarda uni tushinib bo'lmaydigan darajada soxta ilmiylashtirishdan ogohlanadi. Tarjima barcha ijod jarayonlari kabi og'ir kechadi. Lekin bu degani uning qonun qoidalari prinsiplarini haddan ortiq chigallashtirish, ayrim hollardan pashshadan fil yasashga sira hojat yo'q. Chunonchi, yirik Amerika olimi, tarjimashunos va lingivistik Y.U. Nayda tarjimada ekvivalentlik haqida gapirganda, uni nisbiy (fonnal) hamda dinamik ekvivalentliklarga ajratib ko'satadi. Nisbiy ekvivalentlikda har bir so'z doim unga muvofiq so'z bilan tarjima etiladi. Asliyat tilidagi gap bo'laklari, nutq birliklari tarjima tilida o'zgartirilmasdan o'z holicha saqlanadi. Barcna idiomalar kalaka qilinadi. Dinamik ekvivalentlikda esa leksika va grammatika adaptatsiya qilinadi, ma'no o'quvchiga tushunarli bo'lishiga harakat qilinadi. "muallif tarjima tilida shunday yozgan bo'lardi" deydgan darajaga yetkaziladi

Tarjimada eng yaqin ekvivalentlikka erishilishini Nayda muhim deb hisoblaydi. Ikki til o'rtasidagi muvofiqliklar va farqlanishlar ham va bularni yengib o'tishda qo'shish, tushirib qoldirish va o'zgarishlar qilishga to'g'ri kelishini ta'kidlab ko'rsatadi. Endi bu fikrlarni va Alimovning ta'rifi bilan qiyoslab ko'ring, boshqa ko'p nazariy kitoblardagi ta'riflar ham shunday murakkab va chigal. Nazariyotchilar tarjima qoidalarni iloji boricha bir-birlaridan chigalroq va shu bilan originalroq qilib chiqarishga musobaqalashayotganiday taassurot qoldiradilar. Qancha ko'p murakkab va noyob terminlar qo'llansa, nazariya shunchalik ilmiyroq bo'lib ko'rinadi deb o'ylaydilar. Nazariya nazariyotchilar uchun emas, amaliyotchilar uchun, jarayonlarni ravshanlashtirish uchun yozilishini xuddi unutilib qo'yganday bo'ladilar. Amerika tarjimashunosi S. Bassnett-Makgayr xonim «Tarjimon avvalo o'quvchi, u ma'onini talqin etuvchi o'quvchi», deb yozadi. (B.N. Komissarov. Yuqoridagi kitob. str.59). Matnni talqin etuvchi o'quvchi degan gap, avvalo, tanqidchiga tegishli degan ta'rifi bilan qiyoslab ko'ring. Matnni talqin etuvchi o'quvchi degan gap, avvalo, tanqidchiga tegishli. O'zbek tilidagi so'zning semantik tuzilishida shu so'zning ma'nosini ifodalovchi ingliz tilidagi so'zda mavjud bo'lmagan aniq shakliy ma'no mavjud bo'lishi mumkin. Misol uchun: Bu voqea

menga katta maktab bo'ldi - This event was a good lesson to me. Ingliz tilidagi so'zning leksik valentlik darajasi o'zbek tilidagi so'z bilan bir xil emas. Misol uchun: O'zbek tilidagi "ko'tarma" so'zi "qo'l" va "stul" kabi otlar bilan birikishi mumkin. Lekin uning ma'nosini ifodalovchi ingliz tilidagi "to raise" fe'li "hand" oti bilangina birika oladi ("to raise hands", lekin "to raise chair" emas, balki "to lift chair" bo'ladi). Realida bu faqat muayyan millat va xalqlarga tegishli bo'lgan moddiy madaniyat ashyolari, tarixiy faktlar, davlat institutlari nomi, milliy va folklore qahramonlarning ismlari, mifologik mavjudotlar va h.k. nomlaridir. Tillarni chog'ishtirganda ushbu holatlarni anglatuvchi so'zlarni ekvivalentsiz leksikaga kiritadilar. Ekvivalentsiz leksika boshqa madaniyatda mavjud bo'lmagan vaqoidaga ko'ra boshqa tilga bitta so'z bilan tarjima qilinmaydigan, o'ziga tegishli til doirasidan tashqarida muqobili bo'lmagan tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlar hisoblanadi. Ingliz tilidagi realiyalarni tarjima qilishda odatda tarjimonlar uzundan uzoq ta'riflarga tayanishgan yoki o'zlarining neologizmlarini taklif qilishlariga tog'ri keladi. Masalan: Victrola (muayyan markadagi apparat; Victorradio va teleapparatura ishlab chiqaruvchi firma nomi); book-maker (poyga paytida. Tilning grammatik tuzilishi uning sistemasidagi umumiy muhim jihatdir. Affikslar, grammatik qo'shimchalar va so'z yasalislii, sintaktik modellar, so'z tartibi, yordamchi so'zlar va h.k. kabi tilning grammatik tuzilish elementlari grammatik yoki shakliy ma'noni, leksik ma'no'larning aniq shaklini ko'rsatishga xizmat qiladi. Tarjima qilish jarayonida bu ma'no'larni ifodalash muhim muammodir, Turli xil tillarning grammatik shakllari juda kam hollarda ularning ma'no va vazifasiga mos keladi. Qoida sifatida faqatgina qisman ekvivalentlikka ega, bu esa grammatik ma'nolar grammatik shakllar orqali ifodalanishidir, shunga qaramasdan ikki til o'zaro o'xshashdek ko'rinadi, faqatgina ularning ma'nolaridagi ba'zi qismlari mos keladi va o'xshash ma'nolar o'zaro farq qiladi. Misol uchun: otlardagi son kategoriyasi ingliz tili, rus tili, o'zbek tilida ham bir-biriga mos keladigandek ko'rinadi, aslida esa juda ko'p kelishik qo'shimchalarining qo'llanishida bir-biriga mos kelmaydi. Lekin qo'shimchasi bo'lmagan boshqa so'zlarning ingliz tilidagi ko'plik shakli rus va o'zbek tillarida birlik shaklida ifodalanishiga ko'plab misollar keltirish mumkin: scissors-ножницы-qaychi. Birinchi muammo aniq tarjima qilishning imkoni yo'qligidir. Tillardagi so'zlarning ma'nolari va grammatik tuzilishlari odatda o'xshash bo'lmaydi. Biz buni "logos" so'zini misol qilib keltirish orqali izohlaymiz. Ingliz tilidagi hech qaysi bir so'z unga aniq ekvivalent bo'la olmaydi. U so'z, fikr-mulohaza aytish, muhokama qilish, mazmun va boshqa ma'nolarni anglatadi. Tarjimon har bir vaziyatda eng yaxshi ekvivalentini tanlay olishi kerak. Grammatik muammolarni izohlaganimizda zamonlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Boshqa aksariyat tiliarda bitta bo'lgan hozirgi zamon ingliz tilida ikkitadir: "Men boraman; Я "иду" ning ma'nosini "I go/I am going" deb har ikkala shaklda ifodalanadi. Olmoshlar ham muammolarga to'ladir. Xulosa qilib

aytganda, bir matnning ikkinchi bir tilga soʻzma soʻz aniq ekvivalentini topishni umuman imkoni yoʻqdir. Aksariyat hollarda tarjimon original (tarjima asarining asli) ning maʼnosini imkon qadar chuqurroq anglay olishga, soʻngra esa anglashilgan maʼnoni ayni tilga xuddi asliday tasvirlashga urinadi. Antonimik tarjima elementar mazmun oʻz tarkibida sinonimlar va sinonimli soʻzlar lugʻati yoki ingliz tilining izohli lugʻatida bayon etiladi. Antonimik tarjima qilingan tarjima grammatika nuqtai nazaridan olib qaraganda u nafaqat leksik, balki grammatik transformatsiya natijasi hamdir. Misol uchun: take it easy - не беспоко́йся - xavotir olma.

Tarjimonlikning eng muhim muammolari A.V.Fyodorovning "Tarjimonlik nazaryasining umumiy asoslari" kitobidan keltirilgan. A.V.Fyodorov tarjima nazaryasini mustaqil tilshunoslik fani deb taʼkidlaydi. U barcha voqea-hodisani tarjima qilsa boʻladi deb hisoblaydi, lekin hech bir til biror asosiy aqliy jumla tasvirini bir soʻz bilan ifodalab bera olmaydi deb ishonadi.

Xulosa qilib aytganda badiiy asarni tarjima qilish, tarjimonning shaxsiga, uning intellektiga, uning qobilyati va tarjimasiga, tarjimashunoslik sohasidan xabardorligiga, tarjima jarayoniga va matn uslubiga bogʻliq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Tarjima nazaryasi-2012 I.Gʻafurov, N. Qambarov.2002
2. Translation-Aznaurova 2007
3. Ingliz va Oʻzbek tillarida realiyalar.Maqola.Nazarova N.2022
4. Fyodorov A. Теория перевода.М., "Высшая школа".1976
5. Salomov G'. Tarjima nazaryasiga kirish.T.1990
6. Gʻofurova G Oʻzbekistonda tarjimaning rivojlanishi. Toshkent.1973.
7. Sharipov J. Badiiy tarjimalar va moxir tarjimonlar. Toshkent.1977.